ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

УДК 902:811.163.4’373.21(497.11)
DOI https://doi.org/10.18485/znms_arh.2025.27.1.4
Примљено: 26. март 2025.
Прихваћено: 10. мај 2025.

e-mail: btripkov@f.bg.ac.rs

Бобан М. ТРИПКОВИЋ
Универзитет у Београду, Филозофски факултет – Одељење за археологију
Маринко Н. АНТОНИЈЕВИЋ
Нови Пазар

НЕКА ЗАПАЖАЊА О ТОПОГРАФИЈИ И ТОПОНИМИЈИ ПРАИСТОРИЈСКИХ НАЛАЗИШТА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

Апстракт: Археолошка проспекција, теренско истраживање и прикупљање археолошких података било које врсте неизбежно су повезани са идентификовањем и именовањем места, односно локација на којима су откривени материјални остаци из прошлости. Док је археолошка топографија недвосмислено утемељена у географији подручја, топонимија може да има различито порекло, засновано на географији, локалној историји, народној традицији, физичким карактеристикама или да једноставно буде производ археолошке имагинације, односно потребе да истраживач некако лоцира објекат истраживања у простору. Потенцијали археолошке топонимије су у стручној литератури већ дуго присутан, али и помало занемарен аспект регионалне археолошке праксе. У овом раду су, у сврху распламсавања шире стручне дискусије, исказане неке могућности упоредног разматрања археолошке топографије и топонимије. Шта топоним говори о археолошком налазишту, његовом откривању и окружењу? Да ли на основу топонима могу да се идентификују културни обрасци релевантни за проучавање праисторијске прошлости? Шта топоними говоре о регионалним археолошким праксама? Одговори на постављена питања потражени су у евиденцији из западне Србије, која је последњих година постала плодно подручје археолошког рада, чему у великој мери допринос пружају подаци који су систематски прикупљани пре више од пола века.

Кључне речи: топографија, топонимија, праисторијска археологија, географија, традиција, западна Србија

УВОД

Археолошка налазишта су неизбежно повезана са топографијом и топонимијом, односно с потребом да буду именована и лоцирана у простору.[1] Археолошки

топоними, као и сви други, превасходно су повезани с начином на који људи опажају, организују и мапирају простор (Cacciafoco and Cavallaro 2023). Производ су различитих времена, култура, околности и мотива, те доносе разнородне традиције и искуства у стварању и неговању знања о прошлости, било да је реч о случајном открићу, о месту познатом из предања или о систематској проспекцији простора ради откривања, бележења и заштите старина. Традиционална знања о старинама и њиховом месту у простору већ дуго су присутна у српској археолошкој науци. О томе сведочи, примера ради, Уредба Министарства просвете Краљевине Југославије, упућена градским и месним канцеларијама и школама Моравског среза, у којој је прописано упутство за евидентирање налазишта и истакнуто, између осталог, да би требало обратити пажњу на њихов положај, као и на топониме Град, Градиште, Селиште, Бобовиште, Латинско гробље и сл. (према Јеремић 2013). Од тада до данас настали су многобројни радови из археологије, топономастике или историјске географије који истраживачку идеју граде и преиспитују на основу традиционалних топонима (Лома 1989; Мишић 2001; Мишић 2006; Ристић 2023).

У археологији се важност првенствено приписује топонимима који носе информацију о старинама, односно индикацију за проспекцију или теренско истраживање (Slapšak 1995; Tomičić 2009). Такви топоними садрже знање о изгледу, положају или очуваности налазишта и могу да буду релевантни за проучавање појединачних локалитета, за израду стратегије истраживања и бележења или за проучавање археолошких пракси. С друге стране, како вредновати савремене топониме, који су настали током друге половине XX века услед убрзане промене културног окружења, односно због урбаног, индустријског и инфраструктурног развоја? То је време изузетног развоја археологије у Србији, које је изнедрило многа налазишта у сеоским срединама, градским језгрима и на њиховом ободу, дуж траса саобраћајница и електричних водова. Многа међу њима носе изразито савремене називе, о чему сведоче постојеће базе података, археолошке мапе или каталози налазишта (в. Стојић и Јоцић 2006; Стојић и Чађеновић 2006; Стојић и Јацановић 2008; Стојић и Илијић 2011; Булатовић и Јовић 2010; Булатовић, Капуран и Јањић 2013; Капуран, Булатовић и Јовановић 2014; Булатовић, Филиповић и Глигорић 2017). На тај начин, археолошка наука у Србији, као и другде, успоставља и повезује веома различита искуства означавања и бележења археолошких налазишта. Било да је реч о традиционалним именима или модерном именовању, топоними су сведоци развоја археологије, услова у којима се обавља и садрже информације о старинама, истраживачким праксама и о самој дисциплини. На примеру западне Србије, у овом раду је указано на неке занемарене потенцијале археолошке топографије и топонимије за проучавање археолошких налазишта, регионалних искустава у бележењу и означавању простора, и њиховог значаја за развој регионалне археолошке науке.

1 Рад је презентован на XLVII годишњем скупу Српског археолошког друштва, одржаном у Нишу у периоду између 30. маја и 1. јуна 2024. године, под називом „Топографија и топонимија праисторијских налазишта у западној Србији".

ПРОСТОР И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Северни део западне Србије чини плодна и водоплавна мачванска равница, омеђена рекама Савом и Дрином, док се на југу налази брдско-планинска област Цера, Гучева, Рађевине и Азбуковице. Нагла промена рељефа, од равничарског предела на северу до брдско-планинског на југу, даје подручју западне Србије географску разноликост, погодну за разумевање образаца насељавања и коришћења простора у прошлости (Трбуховић и Васиљевић 1983; Milanović, Antonijević and Živanović 2023). Територија западне Србије имала је посебно динамичну историјску улогу у модерном добу, која је била важна за изградњу културног и националног идентитета. Тај период су обележиле смене аустроугарске и османске управе, потом борба за слободу српског становништва од османске власти, као и значајне битке током Првог светског рата. Таква историја је несумњиво водила ка многим променама културних образаца, напуштању насеља и оснивању нових, замирању старог или доласку новог становништва, о чему би требало да говоре и топоними из различитих језичких традиција. У срединама у непосредном окружењу западне Србије, у којима су називи места исцрпно проучавани, историјска динамика је могла јасно да се уочи у старости и пореклу речи, те у наслојавању више језичких традиција (Čatić 2017). Осим тога, поједини делови западне Србије, попут мачванске равнице, су током XIX и XX века претрпели значајне промене пејзажа услед прилагођавања шумовитог, водоплавног и баровитог земљишта за пољопривредну делатност. Грађене су обалоутврде, мењани водотокови и копани канали, који су драстично променили природни амбијент (уп. Трипковић 2023), па се може очекивати да бар неки археолошки топоними садрже и слојеве друштвеног сећања о окружењу какво је било пре регионалне модернизације.

Праксе обиласка и системског бележења археолошких налазишта биле су познате у Мачви (Алексић 1881) и другим деловима западне Србије (Павловић 1912) још у време формирања и институционализације археологије као научне дисциплине. Све до средине XX века, те активности су углавном биле повезиване са археолошким остацима из средњовековне или античке прошлости, док су подаци за праисторију били изузетно ретки (уп. Гарашанин и Гарашанин 1951). Од средине прошлог века, подручје западне Србије било је предмет теренске проспекције Археолошког института (Бошковић 1953), која је изнедрила више од 400 налазишта из свих периода прошлости. Од почетка 60-их до краја 70-их година прошлог века, обављена је обимна проспекција Мачванског округа и управо та евиденција данас чини највећи део корпуса знања о топографији и топонимији археолошких налазишта у западној Србији (Васиљевић 1967; Васиљевић 1969; Vasiljević 1980). С обзиром на то да су подаци прикупљени највећим делом током XX века, њихова систематизација доноси језичку шароликост и указује на разноврсне културне традиције. Фокус овог рада је на топографији и топонимији праисторијских локалитета, при чему иницијално постављамо три истраживачка питања:

1. Шта топоним говори о археолошком налазишту, његовом открићу и окружењу? Топоними, стављени у одређен историјски и културни контекст,

представљају извор релевантних информација о географији, изгледу или улози појединачних места у прошлости (уп. Gammeltoft 2016; Gardiner 2012; Jones 2016). Питање је засновано на очекивању да бар неке праксе настанка и значење топонима у западној Србији садрже информацију о локалитету, материјалним остацима, перцепцији у простору и сл. Због тога је одговор на њега у директној вези са забележеним или реконструисаним изгледом налазишта, географском средином и временом у којем је откривено или врстом археолошких остатака.

2. Да ли на основу топонима можемо да идентификујемо културне и просторне обрасце релевантне за проучавање праисторијске прошлости? Разноликост културног пејзажа током праисторије, другачије стратегије насељавања и разноврсни археолошки остаци утицали су или су били део агенде препознавања, бележења и именовања регионалних праисторијских локација (Tilley 1994: 24). Идеја је да се размотри како су археолошки топоними понављани и груписани у простору према називу и према значењу, односно да ли збир појединачних топонима доноси информацију релевантну за проучавање налазишта и окружења на регионалном нивоу.
3. Шта топоними говоре о археологији и регионалним археолошким праксама? Топографска и културна разноликост индицира да топоними могу допринети бољем разумевању идеја и мотива који се налазе иза препознавања, бележења и именовања налазишта. Узимајући у обзир то да су топоними прикупљени током уобичајених археолошких активности, они су, попут свих других података о локалитету (Lucas 2001), суштински повезани с временом, простором, условима или извором открића. Они би требало да укажу на системске делатности у препознавању и означавању места, односно на то да ли је археолошки топоним средство којим се искључиво лоцира старина или је интегрални део знања о старинама.

МАТЕРИЈАЛИ И МЕТОД

Испитивање археолошких топонима је већ дуго присутно у историјским дисциплинама. Оно се, међутим, јасно разликује од циљева топонимије и/или топономастике као истраживачких пракси којима се систематски прикупљају, организују и испитују сви топоними у одређеним срединама (Cacciafoco and Cavallaro 2023). Регистри археолошких топонима најчешће су заступљени у регионалним и националним археолошким картама или у оквиру шире идеје бележења и заштите археолошког наслеђа (Slapšak 1995). Попут поменуте Уредбе Министарства просвете Краљевине Југославије, друге регионалне систематизације археолошких локалитета уобичајено су скренуле пажњу на топониме попут Градиште, Црквине, Кулине и др., који се понављају и најчешће указују на остатке из прошлости (Truhlar 1979). То су, као што ће се видети, чести топоними и у западној Србији.

Примарни циљ прикупљања археолошких података у западној Србији раније је био лоцирање налазишта и споменика у простору, што се уочава у насловима *Топографија старинских остатака у садањој Мачви* (Алексић 1881) или *Топографија археолошких налазишта и споменика у Подрињу* (Васиљевић 1967; Ва-

сиљевић 1969). Археолошки подаци о праисторијским локалитетима у западној Србији су у новије време систематизовани, уз навођење њихове релативно прецизне локације и, када је познато, површине (Стојић и Церовић 2011; Milanović, Antonijević and Živanović 2023). Локалитети обухватају период од почетка неолита до краја праисторије, односно реч је о традицијама и праксама различитог нивоа културне сложености и видљивости археолошких остатака. За потребе нашег истраживања било је погодно 340 праисторијских налазишта, чији су топоними били предмет даље класификације и систематизације.

Требало би имати у виду да се било која археолошка класификација свакако разликује од класификације у оквиру топономастике која речима, пореклу речи, варијететима, њиховим изведеницама и сложеницама приступа са знатно ширим и разноврснијим могућностима анализе (Cacciafoco and Cavallaro 2023). У овом раду је класификација топонима дефинисана искључиво према постављеним истраживачким циљевима, при чему се оставља могућност њене даље разраде и веће примене. Топоними су подељени у четири основне категорије: А – географски топоними, Б – топоними традиционалне културе, В – топоними савремене културе, Г – вишеструки топоними (за детаљније образложење метода класификације погледати Додатак). Примарна идеја поделе топонима заснована је на претежном одсуству (географски топоними) или претежном присуству (традиционални топоними и топоними савремене културе) људске модификације простора у називу налазишта. Такве информације чине основу археолошких закључака, али ће се видети да границе између природе и културе, простора и места или различитих видова културе нису тако чврсте. Због тога су за истраживање веома важни вишеструки топоними, односно они који могу да се сврстају у две или више категорија. Ранија запажања из западне Србије су наговестила да управо они веома добро дефинишу могуће перцепције археолошког налазишта и окружења (Трипковић и др. 2024).

Попут свих других, и археолошки топоними одражавају различите слојеве историјског сећања, па је у овом раду коришћено правило да се топоними са истим или сличним значењем сврставају у исту категорију и подгрупу. У погледу значења, када је било неопходно, консултовани су речници (Skok 1971; Стефановић Карацић 1818 (1852); Iveković i Broz 1901; Mažuranić 1908–1922) и резултати топономастичких и етимолошких студија из Србије и окружења (Čatić 2017; Duran 2017; Павловић 2015; Влајић-Поповић 2011; Бјелетић и Влајић-Поповић 2003). Да би нашли одговор на прво истраживачко питање, свакако је било важно да се ослонимо на значење топонима, које је преузето из топономастичких и археолошких студија (Truhlar 1979). Да би се одговорило на друго истраживачко питање било је неопходно да се успостави контрола класификације, односно да се у процесу систематизације и поређења топонима идентификују често понављани називи и упореде према топографском положају. То се показало посебно важним за поједине називе из домена топонима традиционалне културе, који већ указују на неке историјске околности. Напослетку, разматрања локације топонима требало би да успоставе знање о откривању и истраживању локалитета и о томе како су археолошке праксе могле да прилагођавају или мењају именовање налазишта.

Образложено истраживање има својих недостатака. Први је да многа праисторијска налазишта садрже слојеве и из каснијих периода, из антике, средњег века или модерног доба, на шта указују и сами називи. Такви топоними су бележени и класификовани (Црквине, Мађарско гробље и сл.), али нису посматрани као релевантни за разумевање праисторијских налазишта, мада могу бити важни за сагледавање археолошких пракси. Други недостатак је да таква истраживања не могу да понуде прецизне или коначне одговоре у погледу изгледа налазишта и његовог окружења, или образаца дистрибуције топонима, па резултати могу да се тумаче једино у сагласју с другим истраживачким методама. Треће ограничење састоји се у томе што топоними, као речи које настају, мењају се и нестају, за одређено подручје могу да буду предмет тек основне квантификације, чији значај превасходно зависи од метода прикупљања и бележења информација, које је било веома разноврсно. Четврто ограничење је могућност да се одређени топоними сврстају у више категорија, што је избегнуто успостављањем стандарда који се налази у опису категорије. Упркос томе, сматрамо да такво истраживање, заједно с другим сазнањима у регионалној перспективи, може да допринесе бољем разумевању положаја и перцепције археолошких налазишта, односно да помогне у сагледавању регионалне археолошке праксе и њених промена у контексту модерног развоја.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Према задатим критеријумима, топоними су разврстани у четири основне категорије. Забележено је 116 географских, 94 топонима традиционалне културе, 46 савремених и 84 вишеструких топонима. Границе међу категоријама су, међутим, условне и свакако да одређене подгрупе могу да буду разматране у оквиру више категорија. Осим тога, највећи број топонима прикупљен је током само две деценије, у време када је у западној Србији деловао М. Васиљевић, кустос Народног музеја Шабац (в. Стојић и Церовић 2011). Како сам истиче, до података је долазио путем анкетирања месних одбора и сељака ради бележења старина у атарима села, реферише се на заштитне радове, повремене обиласке одређених подручја, као и на систематска рекогносцирања (Vasiljević 1973; Vasiljević 1980; Trbuhović i Vasiljević 1972). То значи да су топоними углавном прикупљени у веома различитим околностима, и то сигурно има знатан утицај на њихову расподелу унутар категорија. Познато је, међутим, да већина археолошких топонима одсликава релативно новије праксе (Slapšak 1995), што се и овде лако уочава, па на први поглед изгледа да забележени топоними иницијално нису од велике користи за разматрање археолошких налазишта. С друге стране, издвајају се поједине категорије и подгрупе које су познате одраније као значајне у археолошким истраживањима, а уочавају се и топоними важни за успостављање шире дискусије о археолошким праксама, интерпретацији и културном наслеђу, о чему ће даље бити речи.

Топоними који су најдиректније повезани са савременим праксама очекивано су лоцирани у градским и сеоским језгрима и на њиховом ободу, садржећи најчешће називе улица, кућних плацева и њива с именима власника, индустријских

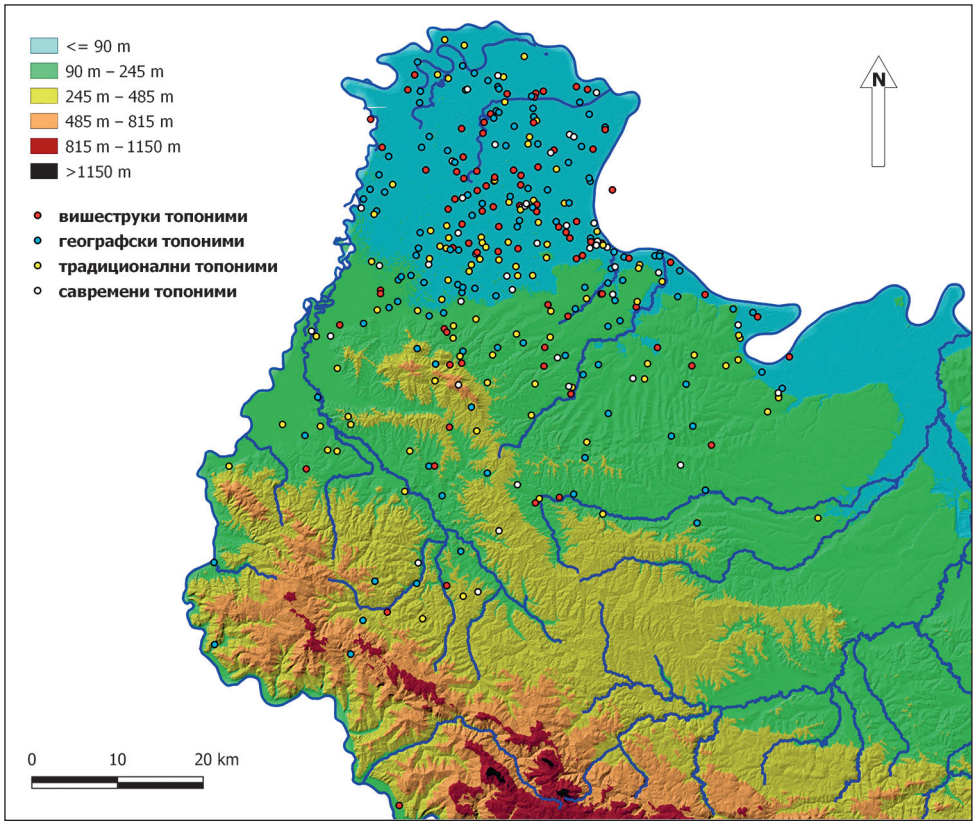

Карта 1 Распрострањеност основних категорија топонима у западној Србији (за дигитални модел терена коришћен SRTM 1-arc second Global)

Map 1 Distribution of basic categories of toponyms in western Serbia (for the digital model of the terrain, SRTM 1-arc second Global was used)

и јавних објеката, уз ретка и логична одступања (карта 1). Топоними традиционалне културе имају знатно разноврснији размештај у простору пошто указују на стара насеља, традиционалне економске објекте и активности и, најважније, на места историјског и археолошког значаја. И, напослетку, географски топоними су претежно лоцирани на отвореном и неизграђеном простору. Тај очекивани размештај топонима, услед предефинисаних категорија, показује не само како археологија прихвата, именује и организује простор с материјалним остацима из прошлости већ и како успоставља и јасно види границу између природе и културе (*sensu* Lefebvre 1991). Важно је, међутим, приметити да постоји значајна разгранатост топонима у оквиру категорија и подгрупа. У погледу савремених топонима, то указује на разноврсност пракси индустријског доба (изградња зграда, путева, школа, фабрика, споменика, одмаралишта и сл.) и на релативно кратак период настанка, али код других категорија (географски и топоними традиционалне културе), то уобичајено индицира језичку разноврсност, извесне хронолошке разлике и динамичне културне промене (уп. категорије А и Б;

Čatić 2017; Duran 2017). Иако је историја западне Србије била бурна, што је познато и потврђено обимним историјским сведочанствима, језичка разноврсност топонима, посебно у оквиру подгрупа, пружа потврду да су током различитих периода људи препознавали исте или сличне ствари, објекте и простор, и именовали их у духу сопствене језичке традиције.

Ако се упореде топоними унутар појединих категорија, добијају се квалитетнији подаци за разматрање и разумевање археолошких пракси, налазишта и окружења. У погледу географских топонима, приметни су релативно општи наводи о локацији налазишта и по правилу је реч о рекама и њиховим обалама као референтним тачкама (Обала Саве, Јерез, Засавица, Битва, Каловица, Обала Думаче и сл.; в. А1), као и они који веома прецизно упућују на локацију, а обично су у питању истакнута и упадљива места, врхови брда и пећине (в. А6, А7). Између те две групе се налази веома широк распон топонима, који се креће од једног према другом екстрему (уп. А2, А4, А5). Процењене величине налазишта се такође веома разликују, од око 0,02 до око 10 ha (уп. Milanović, Antonijević and Živanović 2023), што је вероватно имало одређени утицај на археолошко означавање простора. Примера ради, за уопштено означене локалитете, као што су Јерез–Змињак (10 ha), Бара Вељача – Мачвански Прчиновић (4 ha), Вранђи бара – Рибари (9 ha), Јасеновица–Штитар (10 ha), Обала Думаче (4 ha), Липовица – Ново село (6 ha), тенденција је да налазишта заузимају просечно већу површину и она су претежно у равничарском појасу.

С обзиром на то да се подручје истраживања састоји од равничарског и брдско-планинског појаса, то се, наравно, рефлектује и у самим топонимима, па је значајно да они пружају и важне податке о окружењу. Примера ради, неки од најкарактеристичнијих археолошких топонима у Мачви су биљног порекла (фитоними), најчешће шуме и остаци шума, попут Брестине, Дубраве, Гајеви, Луг, Грабовац и др. (уп. категорију А4). С друге стране, такође су веома заступљени топоними који указују на влажно и баровито подручје, попут Сува бара, Вировље, Бара Вељача, Вранђи бара, Беглук бара, Црна бара, Широка млаква и др. (в. категорија А4). То пружа референтну топонимијску потпору старим описима Мачве као баровите и мочварне средине с непроходним шумама (в. Трипковић 2023) и посредно указује на потребу ефектнијег доприноса топономастике у истраживању окружења на нивоу појединачних локалитета.

Као потпуна супротност, топоними савремене културе сведоче о урбанизацији и индустријализацији у деценијама након Другог светског рата. Већина локалитета је ипак повезана с кућним плацевима, баштама и улицама (уп. Б1, В2), а тек мањи број са индустријализованим и комерцијализованим простором. Ту је заправо присутно правило да археолошки назив оцртава што прецизнију позицију археолошког налаза или локалитета, а не сам простор. За потребе овог истраживања су отуда важна три запажања. Прво је да су савремени топоними по правилу микротопоними, односно да означавају прилично прецизну локацију, мада површина налазишта остаје упитна. Друго је да археолошки топоними који означавају старије делове данашњих села (Стари Богосавац, Стари Раденковић, Стари Скрађани, Стари Слепчевић), иначе веома блиски категорији традиционалних топонима (в. Б1), имају одлике макротопонима. То у појединим слу-

чајевима потврђује и процењена величина налазишта (Стари Раденковић – 4 ha, Стари Скрађани – 9 ha), мада не увек (Стари Слепчевић – 0,07 ha), при чему постоји тенденција да се у будућности изгуби или да буде нејасна његова локација. И последње, у групи савремених топонима назире се један од најзанимљивијих примера нестабилности топонима као друштвене креације. Реч је о локалитету Јела–Шабац, који је откривен приликом изградње фабрике намештаја „Јела“ у Шапцу, при чему су обављена заштитна истраживања (Vasiljević 1963). Под истим именом је забележен и неколико година касније, када је био предмет стратиграфског сондирања (Vasiljević 1967). Временом је постао најбоље истражен локалитет у Мачви и, захваљујући вишеслојној стратиграфији, деценијама је био једина референтна тачка за проучавање регионалног културног развоја у праисторији (в. Трбуховић и Васиљевић 1983). Локалитет је, међутим, преименован у Бенска бара (што је данас назив и за насеље у Шапцу), можда због установљене величине (7,5 ha), која превазилази оквир фабрике, а вероватно није случајност што се то поклапа и с временом у којем је баровита и мочварна Мачва модерног доба, у радовима истих аутора постала еколошки модел за тумачење културног и насеобинског развоја у касној праисторији (Трбуховић и Васиљевић 1975; Трбуховић и Васиљевић 1983). Наведена промена тиче се нових и другачијих запажања о налазишту и донекле је слична већ забележеним праксама именовања и уписивања значаја локалитета према преференцама истраживача (уп. Babić 2023).

Традиционални топоними су веома разнородна група, обухватајући спектар архаичних назива за стара насеља (в. Б1), сеоске објекте и активности (в. Б5), као и топониме који јасно означавају утврђена места (в. Б2) или сакралне објекте и веровања (в. Б3), а у неким сегментима се свакако преклапају и с категоријом географских и савремених топонима (в. Б1 или Б6–7). У тој групи су од мањег значаја свакако они који се односе на културом модификован и интензивно коришћен пејзаж (в. Б6) или на пејзаж ниске културне динамике (в. Б7), док су најмање заступљени топоними који означавају места за потенцијалну набавку сировина или руда (в. Б4). Присуство последњих је, међутим, занимљиво. Примера ради, локалитет Кременитовац код Липолиста носи усамљен назив за подручје истраживања. У другим регијама, многи топоними изведени од речи *кремен*, као што су Кременило–Вишесава код Бајине Баште (Zotović 1963), Кремените њиве у Барајеву (Валтровић 1889) или Кремењак код Чоке (Chapman 1981), су веома рано идентификовани као значајне праисторијске локације. Свима је заједничка нека импресија локалног становништва о тим местима, а често је реч о изораваним артефактима од окресаног камена. То последње искуство је директно наведено за порекло топонима Кремените њиве у Барајеву (Валтровић 1889: 96), па није необична ни напомена каснијег истраживача да се на истом месту налазио и модерни каменолом (Todorović 1966).

У оквиру категорије традиционалних топонима веома је разграната подгрупа која се односи на утврђивање, ограђивање или заштиту. У тој подгрупи заступљени су топоними Шанац, Шанчине, Обровац, Обровчине, Оброва, Кула, Кулача, Кале, Хисар, Стражионица, Караула, Шарампов, Табориште, Ровине, Чардак, Град, Градиште, Градац. То су најчешће микротопоними који означавају

препознатљиву тачку у простору или конкретне материјалне остатке. Заједно с другим топонимима из исте категорије (в. Б3), они су често повезани са историјским местима и личностима, предањима или веровањима (Павловић 1912). Због дијахроније налазишта и топонима, прихватање њиховог значења захтева посебан опрез. С друге стране, величине и карактеристике налазишта у одређеним случајевима показују позитивну корелацију са стандардизованим топонимима (уп. Milanović, Antonijević and Živanović 2023). Наиме, занимљиво је да већи број налазишта унутар категорије Б2 с називом Шанац или Обровац, уз ретке изузетке (Обровац–Дуваниште, Велики Обровац – Мајур), заузима површину од 0,07 до 0,4 ha. Важно је запажање да ти локалитети најчешће не садрже материјалне остатке из средњег века или каснијег доба, као и да је реч о истакнутим тачкама у пејзажу (Трбуховић и Васиљевић 1983). На основу тога се намеће закључак да су традиционална знања о утврђеним и опкопаним просторима, с једне стране, део друштвеног сећања о местима историјског значаја, док, с друге, чине збир појединачних, а сличних искустава и доживљаја археолошких остатака или објеката који су били видљиви у пејзажу и који су именовани према референтним историјским околностима доба у којем су откривени и препознати (Трипковић 2017). Према томе, одређена знања о локалитетима садржана су и у народној традицији, на основу чега закључујемо да једно археолошко налазиште или исти културни остаци могу бити откривени и забележени више пута, о чему говоре и вишеструки топоними.

Вишеструки топоними (који се састоје од најмање два топонима) су веома разноврсни, комбинујући примере из различитих категорија, укључујући и оне који овде нису разматрани. Ако се називи раздвоје и посматрају појединачно, они знатно увећавају друге референтне категорије, и то за по више од 30 топонима у оквиру категорије географских (А) и топонима традиционалне културе (Б), и око 15 у оквиру категорије савремених топонима (В). Таква дистрибуција приближно одговара раније уоченом квантитативном односу међу топонимима. У категорији традиционалних топонима се, међутим, знатно повећава број веома специфичних топонима. Примера ради, само локалитета с називом Шанац и Шанчина има додатних 12, Обровац и Обровчине пет, док Град и Градуштина има четири. Занимљиво је да су често комбиновани с топонимима из исте категорије, па су Шанчине у Обровчинама код Мачванског Белотића, Шанац у Обровчинама код Дубља или Шанац–Шанчина у Горњој Врањској вишеструки топоними исте категорије и подгрупе (в. Б2). То нису изоловани примери, али су од највећег значаја за овај рад јер објекат (шанац, обровац) у простору и његов аугментатив (шанчина, обровчина) говоре о перцепцији величине, која је различита, о могућим разликама у хронологији топонима (шанац *vs* обровац), а можда и о процесу нестајања упадљиве локације, од велике ка мањој. Ако је таква интерпретација добра, то би значило да су људи у прошлости, именујући објекте и простор, били у стању да перципирају врсту, величину, стање, очуваност или угроженост археолошких остатака и преточе их у референтни топоним који су археолози потом преузели.

Највећи потенцијал за разматрање изгледа и садржаја археолошких налазишта је управо у оквиру топонима традиционалне културе (в. Б2, Б3), што је, у

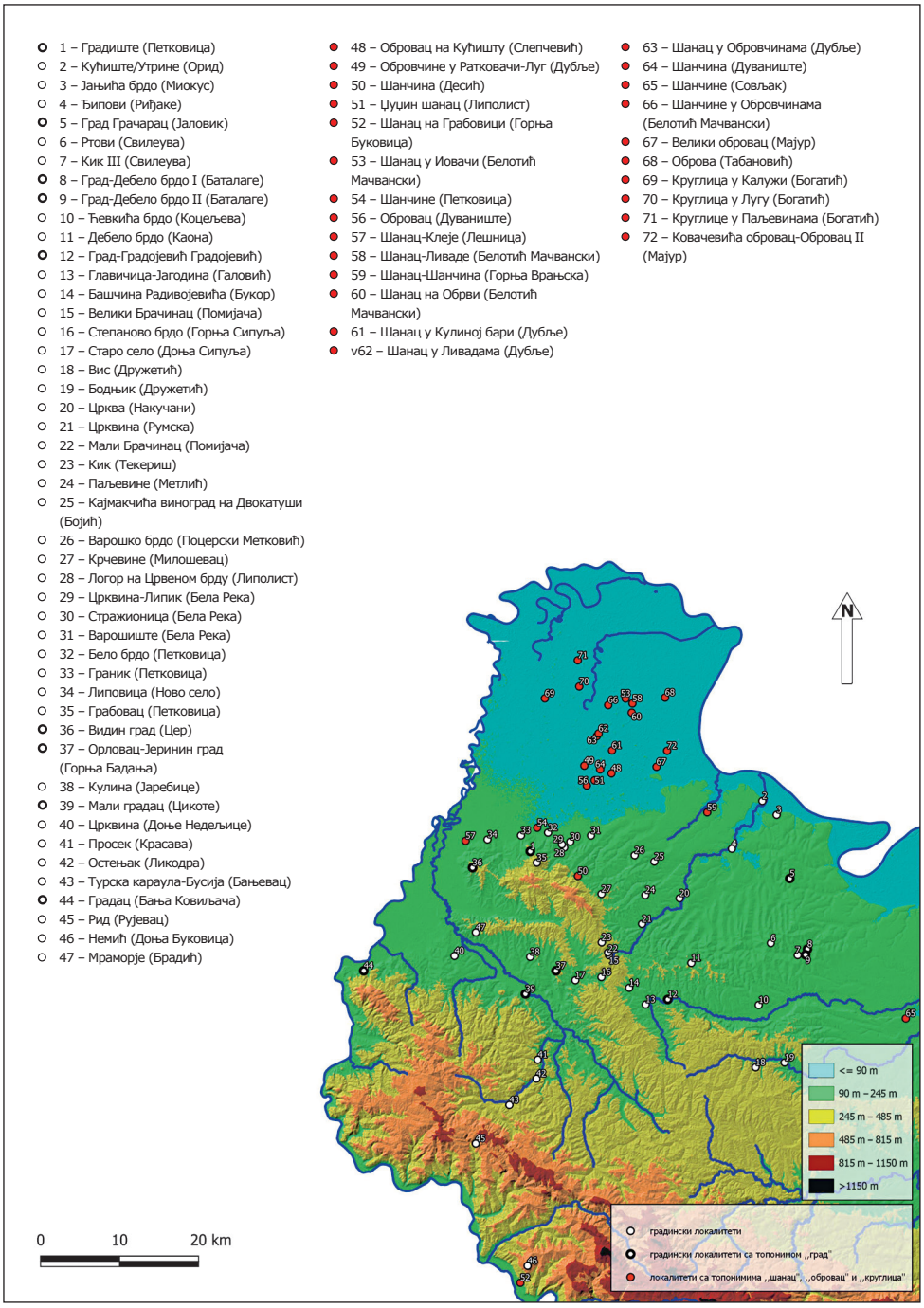

Карта 2 Распрострањеност праисторијских градина и топонима Шанац, Обровац и Круглица у западној Србији (за дигитални модел терена коришћен SRTM 1-arc second Global)

Map 2 Distribution of prehistoric hillforts and toponyms Šanac, Obrovac and Kruglica in western Serbia (for the digital model of the terrain, SRTM 1-arc second Global was used)

суштини, и обележило досадашњу истраживачку праксу на основу топонимије (Мишић 2001; Мишић 2006; Ристић 2023; Truhlar 1979). У комбинацији са вишеструким топонимима добијамо веће могућности за разумевање њиховог изгледа, положаја и истраживачких пракси, али квалитет информације и ниво интерпретације могу знатно да варирају од случаја до случаја. Инструктивни су примери вишеструких топонима Турска караула – Бусија, Орловац – Јеринин град, Градуштина–Баир или Шанац у Кулиној бари, који указују на старе остатке у одређеној средини, док је за топоним Обровчине у Ратковачи–Лугу већ указано да асоцира на простор окружен ровом у влажном и шумовитом подручју (в. Трипковић и др. 2024). За све наведене локације, у топониму је јасно истакнута врста остатака, а неки међу њима, попут Шанца и Обровца, имају и међусобне сличности. Реч је о локалитетима најчешће окруженим опкопом (шанац, ров) или, како се понекад мисли, старим речним меандром, који већином потичу из истог периода и обично су у литератури сврстани, критички разматрани и дискутовани као посебан тип праисторијских локација (Трбуховић и Васиљевић 1975; Трбуховић и Васиљевић 1983; Јевтић 2024; Chapman 1981; Трипковић, Церовић и Булић 2013).

Ако се доследно прати изнета евиденција, онда у истом подручју налазимо и топониме Круглица у Калужи или Круглица у Лугу, што изнова указује на особине тла, односно на омање кружне локације у баровитој и шумовитој средини (уп. Павловић 2015; Čatić 2017: 89). У наведеним случајевима реч је о топонимима који својим значењем не индицирају постојање археолошких остатака или историјских места. Они, међутим, стварају индикативно значење у пејзажу и спадају у групу топонима коју УНЕСКО сврстава у асоцијативне крајолике, односно оне који не морају да имају остатке, али вероватно имају значења (према Vrkić 2023). Такви су, готово извесно, и топоними попут Ртови, Рид, Кик или Главичица, који су распрострањени у брдско-планинској области. Према анализама топонима у другим срединама, тачке истакнуте или препознатљиве у простору, као што су главице, кукови, врхови, градине и др., су простори који се везују за митолошка бића, легенде, религијске садржаје и др. (Trošelj 2021; Trošelj 2023). Управо је западна Србија место где су забележене најразличитије легенде, и оне се тичу једнако равничарске и водоплавне Мачве и истакнутих врхова (Васиљевић 1996).

Важно је истаћи да су топоними Шанац или Обровац релативно чести за праисторијска налазишта лоцирана у равничарској области, а знатно ређи у брдској зони, док су топоними Град, Градиште, Градина, Градојевић или Градац заступљени претежно у побрђу и на вишим надморским висинама (карта 2). Наиме, већ дуго је познато да праисторијска налазишта на Балкану садрже у топониму реч *īpag* и њене изведенице и тамо где уопште нема остатака из средњовековног доба (Heneberg 1923), а сам топоним Градина се веома често односи на локацију из предсловенског или предантичког периода (Ivšić 2013). Занимљиво је, међутим, да је топоним Градина у анализираном узорку из западне Србије забележен само у једном случају. То може бити зато што се тај топоним у другим областима Србије често односи на места где нису забележени археолошки остаци (в. Динић 2019). У западној Србији је, с друге стране, забележено чак

50 локација које су сврстане у неолитске градине и које су објашњене као „природно утврђена места, приступачна готово увек само са једне стране“ (Васиљевић и Трбуховић 1983). Оне су, према садашњем знању, претежно датоване у средину и другу половину V миленијума, а углавном су у исти период опредељени и сви праисторијски локалитети с топонимом Шанац или Обровац, односно они који у називу носе асоцијацију на утврђивање и опкопавање (Трипковић и др. 2024; Jevtić and Cerović 2022; Milanović, Antonijević and Živanović 2023). То је у западној Србији јединствен пример изградње културног пејзажа, у коме готово равномерно учествују значења археолошких топонима (вештачка утврђења и опкопани простори) и археолошких типова (природна утврђења – градине). Први, у шумовитој и водоплавној мачванској равници и Поцерини, потекли су из народне традиције, из начина на који локално становништво види, прихвата и интерпретира карактеристичне материјалне остатке. Други, лоцирани у брдско-планинској области западне Србије, настали су према археолошком виђењу и интерпретацији прошлости. Чињеница да сви локалитети потичу из истог периода сведочи да је била оправдана идеја њихове културне и економске релације (Трбуховић и Васиљевић 1983; Chapman 1981), која ишчекује даља испитивања и финије нијансирање улоге појединачних места.

ЗАКЉУЧАК

На основу археолошких топонима разврстаних у четири категорије с подгрупама уочава се разноврсност у бележењу и означавању археолошких простора. С обзиром на то да је реч о локалитетима који су забележени током релативно кратког периода, у праксама прикупљања података, означавања простора и именовања налазишта запажају се две значајне одлике и обе се тичу перцепције простора. Прва је основна подела на изграђен и активно коришћен простор у односу на неизграђен и отворен. Дистинкција међу њима није тако чврста и постоје категорије и подгрупе топонима које нарушавају границу између природе и културе. Друга одлика се састоји у томе што се археолошки топоними у погледу прецизности саме локације крећу од макротопонима до микротопонима, мада са очекиваном разноврсношћу у оквиру одређених категорија и подгрупа (географски и традиционални топоними). Разлози за то се уобичајено односе на опсервацију простора, карактеристика налазишта или времена, услова и начина бележења. Прецизније су, међутим, дефинисане локације вишеструких топонима. Они обично представљају комбинацију микротопонима и макротопонима, који најчешће садрже и одређене информације о налазишту, материјалним остацима или окружењу, па су веома значајни за даља истраживања. Напослетку, савремени топоними практично су увек микротопоними, чији је једини циљ да забележе што прецизнију локацију налазишта.

Потребно је истаћи да је друштвено сећање о старим објектима или уопште о старинама најчешће очувано релевантним топонимом, и то се посебно односи на сакралне објекте, визуелно упадљив простор или материјалну културу. Док се слично запажање у ранијим студијама углавном односило на топониме Црквина, Црквиште, Град, Градиште и сл., у западној Србији је друштвено сећање

необично учестало повезано и с групом утврђених или опкопаних простора, који су именовани према историјској традицији као Шанац или Обровац, мада већина садржи искључиво остатке из праисторије. По правилу, они се налазе у групама топонима традиционалне културе и вишеструких топонима, али се могу назрети и појединачни примери у групи географских топонима, што је важно за евентуалну проспекцију у будућности. За сада не можемо да будемо сигурни да ли је таква пракса именовања производ искључиво друштвеног сећања и сусрета локалне популације с материјалним остацима у пејзажу, за шта има доста података, али је неопходан и одређени опрез за такав закључак.

Традиционална знања су у одређеним случајевима релевантан путоказ за теренску проспекцију, али постоји дилема у којој су мери археолошке активности могле да утичу на стварање локалне археолошке топонимије. Из примера у западној Србији видимо да су постојале праксе осмишљавања простора, које су легитиман део археолошке интерпретације, и да поједини археолошки топоними и поједини археолошки типови чине складну интерпретативну целину. Важно је такође истаћи да су археолошки топоними у западној Србији бележени и осмишљавани током теренских проспекција и других археолошких делатности у којима је учествовао мали број људи у релативно кратком периоду. Због тога су обрасци у означавању или креирању простора и њихово идентификовање веома значајни за разумевање локалних археолошких пракси и, евентуално, интерпретацију налазишта. Из истог разлога су као истраживачки модел непреносиви на друга географска подручја, али показују да историја појединачних и колективних активности има велики потенцијал у објашњавању како видимо, прихватамо и тумачимо прошлост.

ДОДАТАК

Категорије топонима и величине налазишта (топоними наведени према: Стојић и Церовић 2011; величине налазишта према: Milanović, Antonijević and Živanović 2023)

А. Географски топоними – стриктно географска референца, односи се претежно на реке, баре, вегетацију и физичке карактеристике терена. Подељени су у седам подгрупа.

1. Реке, речице, речне обале, потоци, ушћа у називу локалитета: Ушће Кленовице, Обала Саве, Милошевачка река, Обала Саве, Ушће Радаљске реке, Јерез (10 ha), Каловица, Обала Саве, Обала Думаче (4 ha), Чешљушка битва, Обала и корито Саве, Ушће Добраве, Обала Думаче, Савска обала, Гарибовац, Батар 1, Јерез (1,5 ha), Јерез, Јерез, Засавица, Битва.

2. Баре, језера и извори: Широка млаква, Локва, Црна бара, Сегедин, Сува бара, Грчка бара, Росића бара, Бара Вељача (4 ha), Вранђи бара (9 ha), Беглук бара, Црна бара (2 ha), Барич (0,04 ha), Калиновац (0,07 ha), Разливи, Студенац (1 ha), Бубања, Бубања, Вировље (4 ha), Широка млаква (4 ha).

3. Острва (забележено једино у оквиру вишеструких топонима).

4. Шуме, остаци шума и уопште фитоними: Брестине (0,12 ha), Дубраве (листопадна шума), Гајеви, Грабовац, Јасеновица (10 ha), Јасици, Трњаци (1,5 ha), Метлик, Веселића шума, Гај, Брест, Орашје (1 ha), Брешће, Трновац (2 ha), Врбовац, Липик, Липоваца, Шевар (6 ha), Липовица (1 ha), Грабовац, Луг, Брестови, Гајеви, Трњаци, Лешће, Шевар, Гајеви, Забран, Грмик, Луг, Гај, Рајића луг, Липовица (6 ha).

5. Заравни, равнице, долине, пропланци: Средње поље, Ливаде, Велика ливада, Равнице (3,75 ha), Долуша, Ливадице, Велико поље (0,7 ha), Цолова ливада, Тадића поље, Долови (1,3 ha), Утрина (4 ha), Вучје поље (4 ha), Савско поље (1,5 ha), Ливаде, Поље, Ливаде, Велико поље, Пољане.

6. Истакнута и упадљива места, врхови, брда и брежуљци: Јерски брег, Баир, Журица греда, Дебело брдо (1 ha), Остењак, Варошко брдо (0,02 ha), Камичак, Бело брдо (1,8 ha), Цомбе (1 ha), Брдањак (7 ha), Рид (0,7 ha), Царев брег, Савића брдо (2 ha), Степаново брдо, Ртови, Баир, Јањића брдо, Купусна греда, Јеленско брдо (3 ha), Руњића брдо (4 ha), Брег, Главичурак, Ковачев брег (0,38 ha), Брдо, Борино брдо, Поповића брдо, Цомбе.

7. Пећине и поткапине: Ковачевића пећина, пећина Радашница.

Б. Топоними традиционалне културе – указују на руралну традицију, места и објекте историјског значаја, сакралне споменике и веровања, потенцијалне изворе сировина. Ту су сврстани и топоними који се односе на организацију или опсервацију руралног простора. Подељени су у седам подгрупа.

1. Настањена места: Варош, Село, Кућерине (9 ha), Варошиште (1 ha), Куће, Салашине, Кућиште (2 ha), Кућерине, Кућиште, Селиште (2 ha), Авлишта (2 ha), Старо село, Старо село, Кућиште, Кућиште, Селиште (4 ha), Старо село, Селиште, Селиште, Дубока мала, Селиште.

2. Утврђена и ограђена места, као и традиционална места која имају војни значај: Градац, Мали градац, Градужине, Стражионица (4 ha), Шанчина, Кулача (0,04 ha), Кулина (1 ha), Кулина, Цуцин шанац (0,2 ha), Двор, Велики Обровац (9,62 ha), Шанчине (7 ha), Шанчине, Стари град, Велика градина (1 ha), Оброва, Шарампов, Табориште, Ровине.

3. Сакрална места и веровања: Гробље, Црквина (3 ha), Поповача, Црквина, Гробнице (3 ha), Црквина, Бобије, Мађарско гробље, Гробнице, Ћелије, Црквина, Приљевска црква, Црква, Врачевац, Гробље, Црквина, Сеоско гробље, Црквина, Ново гробље, Мацарско гробље, Ђавоља ча, Црквина, Гробље, Бећино гробље, Мађарско гробље, Источна Црквина, Црквине, Доњошорско гробље, Гробље.

4. Сировине, минерали, руде и др.: Кременитовац, Мраморје, Рудо поље, Окно (10 ha).

5. Руралне активности и објекти: Млин, Кованлуци, Сокина механа, Воденица, Куиште, Амбарине, Механа, Крчма.

6. Традиционалном културом модификован и коришћен простор: Дуге њиве, Крчевине (4 ha), Њиварци, Потес, Ланиште (10 ha), Паљевине, Турске башче, Паљевине, Крчевине, Пожар (3 ha), Пожар, Омеђак, Пожар (9 ha), Потес (4 ha).

7. Пејзаж са ниском културном динамиком, повремено посећен или запуштен: Парлози, Алуге, Забран, Забран.

В. Топоними савремене културе – именују делове села и града, индустријске објекте и савремене институције и грађевине.

1. Настањен простор – језгро града и села, двориште и модерни стамбени објекти као локацијске одреднице, адресе: Шумар, Улица Иве Лоле Рибара бр. 96, Машића шор, Улице (4 ha), Кућа Андрића, Улице, Улица Јанка Веселиновића, Ново гробље, Кућни плац Јанка Топаловића, Двориште Ратка Бркића, Тадића зидине (0,12 ha), Стари Богосавац, Стари Раденковић (4 ha), Стари Скрађани (9 ha), Стари Слепчевић (0,07 ha).

2. Сеоска економија – сеоске баште и колибе: Паунића навоз, Живковића колиба, Њива Ерић Славољуба, Милова колиба, Њива Петра Пајића, Микића башта, Ранђића пашњак, Њива Николе Максимовића, Туфегџића забран (0,07), Њива Рада Шкрбића, Њива Саве Живановића, Мацина њива, Башта Глишића, Мићића њива, Башчина Радивојевића (1 ha), Крушик (2 ha), Перина међа (1 ha).

3. Индустријализован и комерцијалан простор: Силос, Водоводна станица, Двориште Економије, Асфалтна база, ПИК Гучево (2,25 ha), Етиважа, Хиподром, „Јела“ (7,5 ha), „Зорка“.

4. Јавне институције, грађевине и споменици: Основна школа, Планинарска кућа, Стари мост.

5. Путна инфраструктура – трасе путева, сеоски пут, аутопут и сл.: Просек.

Г. Вишеструки топоними – за објашњење локације су наведена најмање два топонима из исте или различитих категорија, укључујући и оне који овде нису класификовани (антропоними, зооними, топоними непознатог порекла и сл.):

Ада–Пресадин (0,19 ha), Алфиревића брдо – Касарске ливаде, Аџине њиве – Брајково, Бандера–Церик, Бељевина – Ликића шума (0,07 ha), Бојиновка–Амбарине, Брдо у Мирковачи (0,5 ha), Брестовача у Ановачи, Брестовача у Лугу, Брод–Славотин, Бус у Гају (0,12 ha), Велика ливада у Језерима, Вртине у Црвеној бари (1 ha), Вртлог у Толићу (0,12 ha), Гај у Речанској мали, Гаћићевка у Китогу – Китог I, Главичица–Јагодина, Град–Градојевић (3 ha), Град–Грачарац, Град – Дебело брдо, Градуштина–Баир (4,5 ha), Докторовача–Воћњак, Думача–Шљункара, Јањићи у Богојевачи, Јасеник у Ановачи, Јасеновица – Двориште Гаврић Јована, Кајмакчића виноград на Двокатуши (3,14 ha), Канал – Касарске ливаде, Ковачевића Обровац – Обровац II, Круглица у Калужи, Круглица у Лугу, Круглице у Паљевинама, Крчевине у Стројица мали, Крчевине у Требљевинама (2,25 ha), Куиште у Ормику, Кућиште–Електродистрибуција, Кућиште у Свињчинама, Лизаловица у Лугу (0,12 ha), Липа–Кућиште, Логор на Црвеном брду, Луг у Белајевцу, Луг у Рибњачи (7,5 ha), Обровац на Кућишту (0,12 ha), Обровчине у Ратковачи – Луг (0,07 ha), Орловац – Јеринин град (3 ha), Парлози–Шанчина–Париповац, Поповица у Ановачи, Пресади–Ада (0,07 ha), Пумпа код Јеврејског гробља, Раскршће – Бара Арсеновача, Рума у Ратковици (4 ha), Сегедин – Римско гробље, Сегедин–Споменик, Село – Обала Саве, Село – Рибића плац, Споменик код школе, Старо село – Рибарица (19,6 ha), Старо село – Селиште, Старо село – Селиште (6 ha), Тврђава–Обрва, Турска караула – Бусија, Ушће Дрине – Парашница, Хала „Произвођач” – Ђенераловача, Циганиште у Китогу, Црквина–Липик (1 ha), Црквина – Мали Битвић (8 ha), Црквина у Подгорици,

Чеврнтија – Пумпна станица, Чеврнтија – Обала Саве, Шанац–Клеје (0,19 ha), Шанац–Ливаде (0,12 ha), Шанац–Шанчина, Шанац на Грабовици, Шанац на Обрви (0,12 ha), Шанац у Иовачи (0,12 ha), Шанац у Кулиној бари (0,07 ha), Шанац у Ливадама (0,12 ha), Шанац у Обровчинама (0,04 ha), Шанчине у Обровчинама, Шаргића брдо у Калему (0,07), Шеварине у Ђукановици (2 ha), Шљункара у Врановачи, Шор–Мотовило (20 ha), Шума изнад манастира.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Алексић, А. 1881

Топографија старинских остатака у садањој Мачви, *Рад, лист за науку и књижевност* 1 (2): 186–192.

Babić, S. 2023

Dimension of a site: the case of Vajuga, in: *A Step into the Past. Approaches to Identity, Communications and Material Culture in South-Eastern European Archaeology*, B. Govedarica, I. Vranić, A. Kapuran, eds., Belgrade: Institute of Archaeology, 71–78.

Бјелетић, М. и Влајић-Поповић, Ј. 2003

Имплицитна и експлицитна семантичка објашњења у етимолошком речнику (на примеру етимолошког речника српског језика), *Зборник Матице српске за славистику* 63: 29–43.

Бошковић, Ђ. 1953

Археолошки споменици и налазишта у Србији, Београд: Археолошки институт.

Булатовић, А. и Јовић, С. 2010

Лесковац, Културна стратиграфија праисторијских локалитета у Лесковачкој регији, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Лесковац: Народни музеј.

Булатовић, А., Капуран, А. и Јањић, Г. 2013

Неготин–културна стратиграфија праисторијских локалитета Неготинске Крајине, Београд–Неготин, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Неготин: Музеј Крајине.

Булатовић, А., Филиповић, В. и Глигорић, Р. 2017

Лозница-културна стратиграфија праисторијских локалитета у Јадру, Рађевини и Азбуковици, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Лозница: Центар за културу „Вук Караџић“, Музеј Јадра.

Валтровић, М. 1889

Остаци преисторијске насеобине у Барајеву, *Старинар Српског археолошког друштва* 6: 96.

Vasiljević, M. 1963

Neolitsko naselje Jela u Šapcu, *Ustvari* 26: 120–138.

Васиљевић, М. 1967

Топографија археолошких налазишта и споменика у Подрињу, *Годишњак Историјског архива* 5: 121–156.

Vasiljević, M. 1967

Šabac, lokalitet „Jela“ – višeslojno naselje neolita i ranog bronzanog doba, *Arheološki pregled* 9: 22–24.

Васиљевић, М. 1969

Топографија археолошких налазишта и споменика у Подрињу, *Годишњак Историјског архива* 7: 449–468.

Vasiljević, M. 1973

Rekognosciranje Podrinja, *Arheološki pregled* 15: 134–160.

Vasiljević, M. 1980
Arheološka rekognosciranja u Podrinju, *Arheološki pregled* 21: 205–227.

Васиљевић, М. 1996
Мачва – историја, становништво, Београд: ЈП ПТТ Србија.

Влајић-Поповић, Ј. 2011
Грецизми у српским народним говорима (на територији Војводине), *Јужнословенски филолоī* 67: 197–216.

Vrkić, S. 2023
Arheološki pristupi analizi i kategorizaciji kulturnog krajolika, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru.

Gammeltoft, P. 2016
Names and Geography, in: *The Oxford Handbook of Names and Naming*, C. Hough, ed., Oxford: Oxford University Press, 502–212, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.58

Гарашанин, М. и Гарашанин, Д. 1951
Археолошка налазишта у Србији, Београд: Просвета.

Gardiner, M. 2012
Oral tradition, landscape and the social life of place-names, in: *Sense of Place in Anglo-Saxon England*, R. L. C. Jones, S. Semple, eds., Donington: Shaun Tyas, 16–30.

Динић, Ј. 2019
Топоними Црноречја, *Ономатолошки прилози* 26: 209–365.

Duran, T. K. 2017
Toponimi turskog porekla u Srbiji, Doktorska disertacija, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Zotović, J. 1963
Kremenilo, Višesava, Bajina Basta, *Arheološki pregled* 5: 18–20.

Iveković, F. i Broz, I. 1901
Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb: Štamparija K. Albrechta.

Ivšić, D. 2013
Predslavenski sloj u hrvatskoj toponimiji, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Rijeci, Sveučilište u Rijeci.

Јевтић, М. 2024
Загонетни свет праисторијских оброваца у северозападној Србији: кратка историја истраживања, *Гласник Српскоī археолошкоī друштва* 40: 7–44.

Jevtić, M. and Cerović, M. 2022
Circular enclosure from the Early Copper Age in North-Western Serbia. Site of Šančina in Desić, near Šabac (excavations 2017–2019), *Старинар* (н. с.) 2: 9–44.

Јеремић, Г. 2013
Поводом осамдесет година систематских рекогносцирања територије општине Сврљиг – необјављени подаци за топографску карту области, у: *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, књига 17, ур. Н. Богдановић, Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 27–38.

Jones, R. 2016
Responding to Modern Flooding: Old English Place-Names as a Repository of Traditional Ecological Knowledge, *Journal of Ecological Anthropology* 18 (1), DOI: http://dx.doi.org/10.5038/2162–4593.18.1.9

Капуран, А., Булатовић, А. и Јовановић, И. 2014
Бор и Мајданпек, културна стратиграфија праисторијских локалитета између Ђердапа и Црног Тимока, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Бор: Музеј рударства и металургије.

Lefebvre, H. 1991
The production of Space, Oxford: Blackwell.

Лома, А. 1989
Топономастика и археологија-антички локалитети код Пљеваља и Пријепоља и могући предсловенски остаци у тамошњој топонимији, *Ономатолошки прилози* 10: 1–32.

Lucas, G. 2001
Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and historical archaeological practice, London, New York: Routledge.

Mažuranić, V. 1908–1922
Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rečnik, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Milanović, D., Antonijević, M. and Živanović, S. 2023
The transition from the Late Neolithic to the Early Eneolithic in northwestern Serbia: Reconsideration and suggestions for future work, *Studia Praehistorica* 17: 35–102.

Мишић, С. 2001
Топономастика као извор за историјску географију (пример пљеваљског краја), *Гласник Завичајног музеја* (Пљевља) 2: 27–36.

Мишић, С. 2006
Црквине и Црквишта – неми сведоци прошлости (прилог методологији историјских истраживања), *Црквене студије* 3: 297–302.

Павловић, З. 2015
Ороними Србије 2 (К-П), *Ономатолошки прилози* 22: 99–430.

Павловић, Љ. 1912
Антропогеографија Ваљевске Тамнаве, *Насеља српских земаља* 8: 383–677.

Ристић, А. 2023
Прилог сакралној топографији средњовековног Левча – црквишта и црквине на простору општине Рековац, *Гласник Српског археолошког друштва* 39: 191–229.

Skok, P. 1971
Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Slapšak, B. 1995
Možnosti študija poselitve v arheologiji, *Arheo* 17: 9–90.

Стефановић Караџић, В. 1818 (1852)
Српски рјечник, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, Беч: Штампарија јерменскога намастира.

Стојић, М. и Илијић, Б. 2011
Књажевац–културна стратиграфија праисторијских локалитета књажевачког краја, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Књажевац: Завичајни музеј.

Стојић, М. и Јацановић, Д. 2008
Пожаревац: културна стратиграфија праисторијских локалитета у Браничеву, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Пожаревац: Народни музеј.

Стојић, М. и Јоцић, М. 2006
Ниш, културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Ниш: Народни музеј.

Стојић, М. и Церовић, М. 2011
Шабац, културна стратиграфија праисторијских локалитета у Подрињу, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Шабац: Народни Музеј.

Стојић, М. и Чађеновић, Г. 2006
Крушевац–културна стратиграфија праисторијских локалитета у зони ушћа Западне Мораве и Јужне Мораве, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Крушевац: Народни музеј.

Tilley, C. 1994
A Phenomenology of Landscape, Oxford: Berg Publishers.

Todorović, J. 1966
Kremenite njive, Barajevo, Obrenovac – neolitsko naselje, *Arheološki pregled* 8: 18–19.

Tomičić, Ž. 2009
Suhopolje – Kliškovac: Od toponima do arheološke spoznaje, *Starohrvatska prosvjeta* 36 (3): 229–245.

Trbuhović, V. i Vasiljević, M. 1972
Rekognosciranje u Podrinju i sondažna istraživanja, *Arheološki pregled* 14: 164–190.

Трбуховић, В. и Васиљевић, М. 1975
Обровци, посебан тип неолитских насеља у западној Србији, *Старинар* (н. с.) 24–25: 157–162.

Трбуховић, В. и Васиљевић, М. 1983
Најстарије земљорадничке културе у Подрињу, Шабац: Народни музеј.

Трипковић, Б. 2017
Значење и вредност археолошког наслеђа: пример из Мачве, у: *Културно добро данас – вредност и значење*, ур. Н. Живковић, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 60–72.

Трипковић, Б. 2023
Живот у водоплавинама (пра)историјске Мачве: између евиденције и интерпретације, *Зборник Народног музеја Србије* 26–1: 145–165. doi.org/10.18485/znms_arh.2023.26.1.6

Трипковић, Б., Церовић, М. и Булић, Д. 2013
Културно наслеђе северозападне Србије: локалитети типа ‘Обровац’, четрдесет година касније, у: *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној*

Србији и суседним територијама, ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, Београд: Српско археолошко друштво; Ваљево: Завод за заштиту споменика културе, 45–56.

Трипковић, Б. итд. 2024
Обровчине у Ратковача-Лугу код Дубља (Богатић), локалитет типа обровац – стратиграфија, хронологија и окружење, *Гласник Српског археолошког друштва* 40: 45–68.

Trošelj, M. 2021
Vilinska i bapska toponimija i topografija nacionalnog parka Paklenica i šire okolice, *MemorabiLika* 4 (1): 39–62.

Trošelj, M. 2023
Elementi pretkršćanskih vjerovanja u toponimiji južnog i jugoistočnog Velebita, *Studia Mythologica Slavica* 26: 145–173.

Truhlar, F. 1979
Toponomastika v službi arheologije, *Arheološki vestnik* 30: 498–506.

Heneberg, V. 1923
Naše gradine i gradovi, *Narodna starina* 6, god. 2: 259–263.

Cacciafoco, F. P. and Cavallaro, F. 2023
Place Names: Approaches and Perspectives in Toponymy and Toponomastics, Cambridge: University Press.

Chapman, J. 1981
The Vinča Culture of Southeast Europe, BAR International Series 117, Oxford: Archaeopress.

Čatić, I. 2017
Toponimija Đakovštine, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Boban M. TRIPKOVIĆ
University of Belgrade, Faculty of Philosophy – Department of Archaeology

Marinko N. ANTONIJEVIĆ
Novi Pazar

SOME REMARKS ON THE TOPOGRAPHY AND TOPONYMY OF PREHISTORIC SITES IN WESTERN SERBIA

SUMMARY

Archaeological toponyms are products of different circumstances and motifs, hence, they bring together different traditions and experiences in the creation and cultivation of knowledge on the past, regardless of whether those were accidental discoveries, places known from folk tales, or else systematic prospections of a given area with the aim of discovering, registering and protecting remains of the past. In the scientific literature, potentials of archaeological toponymy represent an aspect, long-time present but slightly sidelined, of regional archaeological practices. In this paper, with the aim of encouraging a wider scientific discussion, certain potentials of comparative studies of archaeological topography and toponymy are highlighted. This was achieved on the example of western Serbia, which has been, in the last few years, a fertile terrain for archaeological activities, largely due to data that have been systematically gathered for more than half a century. As a starting point for our research, we chose the following questions: What does a toponym say about a given archaeological site? Is it possible to identify cultural patterns relevant for the study of the prehistoric past on the basis of a regional toponymy? What do toponyms say about regional archaeological practices?

The toponyms were divided into four main categories: A – geographical toponyms, B – traditional culture toponyms, C – modern culture toponyms, and D – polyvalent toponyms. When it comes to the aspect of their meaning, when necessary, dictionaries and results of toponomastic studies from Serbia and surrounding areas were used. A total of 116 geographic toponyms, 94 traditional culture toponyms, 46 modern culture toponyms and 84 polyvalent toponyms were registered. Most of the archaeological toponyms reflect relatively more recent practices, hence, at a first glance, it would seem that the gathered toponyms are not very useful in the study of archaeological sites. On the other hand, certain categories and subcategories stand out, known from before as significant for archaeological research activities, and toponyms important for the establishment of a framework for a wider discussion on archaeological practices, interpretation and cultural heritage can also be noted.

The greatest potential for considering the appearance and contents of archaeological sites can be found within traditional culture toponyms, which, essentially, marked the research practice based on toponymy so far. In combination with polyvalent toponyms, more significant possibilities were gained for comprehending the appearance, position and research practices, but the quality of information and interpretation level can vary significantly from case to case. In conclusion: in some cases, archaeological sites were visible in the landscape and they were named according to pertinent historical circumstances in the period when they were discovered and recognised; in the past, when naming objects and spaces, people were able to perceive the type, size, state, preservation or endangerment level of archaeological remains and transform that into a reference toponym, adopted by archaeologists at a later point; in certain cases, archaeological toponymy and archaeological topography form comparable and observable patterns of archaeological inference.